

PHILIP GOFF

ÖVERSÄTTNING CLAES BERNES

MENINGEN MED UNIVERSUM

ARGUMENT FÖR ETT
KOSMISKT SYFTE

Innehåll

Hur boken är tänkt att läsas	9
1. Vad är meningen med att leva?	II
2. Varför vetenskapen tyder på ett syfte	33
3. Varför medvetandet tyder på ett syfte.....	79
4. Varför omni-guden förmodligen inte existerar	135
5. Ett kosmiskt syfte utan Gud	167
6. Ett medvetet universum	195
7. Att leva med ett syfte.....	215
Tack.....	237
Bibliografi	239
Noter	253

Hur boken är tänkt att läsas

Akademiska filosofer har en tendens att vända sig till varandra. De skriver komplicerade böcker fulla med fackjargong, obegripliga för alla som inte har doktorerat i filosofi. Jag har själv skrivit en sådan, så jag vet vad jag talar om. Men jag ville att den här boken *både* skulle bli ett betydelsefullt bidrag till filosofin *och* vara tillgänglig för en bredare läsekrets. Sådant är lättare sagt än gjort. Akademiska filosofer som jag har fått lära sig att utforma vattentäta resonemang, vilket innebär att alla tänkbara motargument måste tas upp. Det här försätter mig i en knepig situation. Å ena sidan kommer andra filosofer att betrakta mina argument som värdelösa om jag inte tar upp alla invändningar. Å andra sidan är det svårt att täcka alla motargument utan att göra boken tung och svårläst för allmänheten.

Jag har försökt nå båda målen genom att dela upp de flesta av kapitlen i ett förhållandevis lättläst första avsnitt, följt av ett avsnitt kallat »Fördjupning«. Det sistnämnda avsnittet kan innehålla bemötanden av invändningar, men det kan också tränga djupare i ämnet. Vill du skaffa dig en överblick men slippa en del besvärliga detaljer, åtminstone vid en första genomläsning, kan du alltid hoppa över fördjupningsavsnitten utan att riskera att sammanhanget går förlorat. När du har läst färdigt vill du kanske återvända till några av komplexiteterna för att få en djupare förståelse av bokens påståenden och resonemang. Eller också vill du kanske bläddra igenom fördjupningsavsnitten under läsningens gång för att se om ditt eget svidande motargu-

ment tas upp, eller om det innehåller något som du är särskilt intresserad av och skulle vilja läsa mer om.

Trots detta kan boken kännas krävande. Vem har sagt att det skulle vara lätt att begrunda tillvarons yttersta mening? En del kapitel är svårare än andra: de som handlar om medvetandet (kapitel 3 och 6) är kanske besvärligast genom att de tar upp begrepp som i sig är svåra, medan de som handlar om innebörden för människans tillvaro (kapitel 1, åtminstone fram till fördjupningsavsnittet, och kapitel 7) nog är de mest lättlästa. Jag vill rekommendera bokens läsare att försöka sig på alltihop, utan att låta sig störas så mycket om ett eller annat inte är begripligt. Får man problem kan man hoppa över eller skumma igenom kapitel 3 och 6 utan att gå miste om bokens huvudsakliga budskap. Jag är hur som helst övertygad om att försöket att ta itu med tillvarons djupa mysterium kommer att ge god utdelning.

Ett påpekande till akademiska filosofer: Den här boken är inte upplagd som en vanlig filosofisk studie. Kapitlen inleds inte med en redovisning av precis vad som kommer att avhandlas när, var och varför. Det förekommer personliga berättelser och utvecklingar, och ibland hoppar jag mellan olika aspekter utan att tydligt markera övergången. Där resonemanget börjar bli så svårforcerat att det går ut över läsbarheten har jag flyttat en del av det till noterna på slutet. Allt detta är nödvändigt i en bok som riktar sig till en allmän läsekrets, men som akademisk filosof kan man behöva en liten arbetsinsats – förhoppningsvis inte alltför ansträngande – för att vaska fram resonemanget ur den omgivande berättelsen. Håll till godo!

Vad är meningen med att leva?

EN DAG KOMMER all energi i universum att vara förbrukad. Alla stjärnor kommer att slockna. All materia kommer att slukas av svarta hål, och de svarta hålen kommer till sist att avdunsta. Det här blir inledningen till en oändligt lång epok då all aktivitet och samverkan har upphört. Ingenstans kommer det någonsin mer att finnas intelligent liv.¹

Den kristne filosofen William Lane Craig menar att detta är det öde som vi måste acceptera i frånvaro av Gud, och att ett sådant öde gör vårt liv meningslöst.² I filmen *Annie Hall* vägrade den elvaårige Alvy Singer att göra sin läxa med hänvisning till universums slutliga undergång (»Vad vore det för mening med det?«). Craig säger rentav att dödande är moraliskt likvärdigt med älskande om universum till sist kommer att förintas och våra liv av den anledningen inte har någon slutgiltig betydelse.

Det är inte bara troende som oroar sig över att ateismen ser ut att ha en sådan innebörd. Den ateistiske filosofen David Benatar säger att våra liv visserligen kan tyckas ha mening och betydelse för den som är uppfylld av den dagliga tillvarons ståhej, men att vi inser att de spelar mycket liten roll i ett större sammanhang om vi betraktar dem ur ett kosmiskt perspektiv.³ I sin bok *The human predicament* gör Benatar en jämförelse med småbarn som ägnar sig åt en hetsig diskussion, kanske om vems tur det är att leka med bollen. Sett ur barnens synvinkel

är det av största vikt och betydelse vem som har bollen. Men om vi vidgar perspektivet en smula ser vi att de bråkar om något som i stort sett saknar betydelse. Vuxna människors angelägenheter – våra förhoppningar och farhågor, våra planer för framtiden – är på motsvarande sätt betydelselösa sett ur hela universums synvinkel, och ingalunda värda det intresse som vi ägnar åt dem.

Vad är då meningen med att leva? Benatar drar en kärv slutsats av sin syn på vår betydelselöshet: det hade varit bättre om vi aldrig hade funnits. Han förespråkar inte självmord – eftersom vi nu ändå finns här är det lika bra att fortsätta. Men han hävdar likafullt att det moraliskt sett är fel att skaffa fler barn som kommer att få ett liv utan betydelse. Den åtgärd som enligt Benatar vore moraliskt riktig är att låta människosläktet stillsamt dö ut.

Detta är den ståndpunkt som kallas *antinatalism*, ett synsätt som nästan har blivit ett slags religion i sig, åtminstone såtillvida att de fåtaliga men hängivna anhängarna finner tröst och rentav mening i dess grundsatser. I februari 2019 tillkännagav den 27-årige indiern Raphael Samuel offentligt att han stämde sina föräldrar för att de hade satt honom till världen. Samuel hade haft en lycklig barndom och stod nära sina föräldrar, men han ogillade ändå att ha kommit till utan sitt eget medgivande. Till BBC sade han: »Vi har inte valt att bli födda. Människans tillvaro är fullkomligt meningslös.»⁴

Det är kanske inte så förvånande att människor frågar sig om det är rätt att skaffa barn i en värld som hotas av en nära förestående klimat kollaps. För egen del minns jag att jag upplevde vissa skuld känslor när mitt första barn hade fötts. Vi bodde i Budapest då, och jag kommer tydligt ihåg hur jag bar mitt flickebarn från bilen till vår lägenhet längs den snöiga gatan (hon föddes strax före jul). Innehavaren av butiken på

hörnet, som råkade stå utanför den när jag passerade, log och sade »Gratulálunk!«. I det ögonblicket blev jag plötsligt till min förvåning på något sätt generad, nästan besvärad. Jag hade svävat på moln alltsedan mitt barn föddes tjugofyra timmar tidigare. Men var jag glad bara för min egen skull, och för min sambos skull? Det här barnet hade inte valt att födas till en orolig värld, och när jag nu blev »tagen på bar gärning« med att ta hem henne för att låta henne inleda sitt liv började jag ställa mig en fråga som dessförinnan aldrig hade dykt upp i sinnet: Var det rätt att tvinga detta förtjusande barn att leva i en otäck värld?

Min oro utgick från det nutida världsläget. Men antinatalisternas drivkraft är en annan. Deras etiska ställningstagande grundar sig inte på tillfälliga politiska omständigheter utan på den mänskliga tillvarons i sig otillfredsställande natur. »Varje födelse är en kommande död«, som Benatar uttrycker det.⁵ Han hävdar att även om vi i framtiden skulle åstadkomma ett lyckorike fyllt av frihet, jämlikhet och harmoni med naturen vore livet fortfarande betydelselöst sett ur ett kosmiskt perspektiv, och att frivilligt utdöende är det enda humana alternativet.

Benatars bekymmer över vår kosmiska betydelselöshet är rotat i hans åsikt att vi lever i ett meningslöst universum. Men tänk om vi inte lever i ett meningslöst universum? Tänk om världsalltet som vi lever i har ett syfte? Pierre Teilhard de Chardin, som levde under slutet av 1800-talet och första hälften av 1900-talet, var paleontolog och kättersk katolsk präst.⁶ I en tid då kyrkan oroade sig över darwinismen blev Teilhard inspirerad av idén om evolution. Medan Darwin konstaterade evolution inom biologin ansåg Teilhard att hela universum genomgick evolution mot ett högre tillstånd. Teilhards resonemang var delvis induktivt. Han betraktade det förflutna och såg hur det hade uppstått fenomen som enligt hans uppfattning inte gick

att förklara utifrån vad som hade funnits tidigare: liv, medvetande, förnuft, moralisk insikt. Framväxten av sådana fenomen verkade enligt Teilhard tyda på att tillvaron utvecklades mot allt högre tillstånd, och han förväntade sig att den utvecklingen skulle fortsätta även i framtiden.

Somliga har rentav hävdat att Teilhard förutsåg internet, i och med att han ansåg att nästa stadium i den kosmiska evolutionen skulle inträda genom att människor i allt högre grad utbytte information med varandra, något som i längden skulle ge upphov till en ny livs- och medvetandeform som han kallade »noosfären«. Teilhard trodde att den kosmiska evolutionen på sätt och vis var oundviklig, men att vårt agerande kunde påskynda eller fördröja dess framåtskridande. Noosfärens framväxt var beroende av att mänskligheten befann sig i ett tillräckligt utvecklat andligt tillstånd för att kunna nå detta nya stadium i den kosmiska evolutionen. Teilhard menade att vi gemensamt kan bidra till universums utveckling genom att välja att bygga en fredlig och rättvis värld – i stället för att utstå hat och splittring – och genom att låta meditation och enkel livsföring förhöja vårt medvetande – i stället för att vi vältrar oss i rikedom och omätlig konsumtion. Slutskedet skulle i så fall innefatta att det fysiska världsalltet förenades med det gudomliga. Den bilden skiljer sig högst avsevärt från det kosmiska öde som skisserades i det här kapitlets första stycke!

Bortse för ett ögonblick från huruvida du tror på Teilhards argument för ett kosmiskt syfte. Det vi frågar oss först är inte huruvida det finns ett kosmiskt syfte – vi kommer att ha gott om tid för att utreda den saken – utan vad det kosmiska syftets existens eller frånvaro innebär för det mänskliga tillståndet. Om Teilhards synsätt faktiskt vore det rätta skulle Benatars pessimistiska bedömning av den mänskliga tillvaron ställas på ända. Det som bekymrar Benatar är ju att våra liv kan fram-

stå som fullkomligt obetydliga när vi betraktar dem ur ett kosmiskt perspektiv. Men så skulle det inte förhålla sig om Teilhards vision av verkligheten vore riktig. Då skulle våra goda handlingar medverka – om än aldrig så lite – till de syften som gäller för verkligheten i dess helhet. Våra liv skulle fortfarande ha betydelse även om vi såg dem ur ett kosmiskt perspektiv.

Teilhard var katolik, om än av ganska ovanligt slag. Därmed trodde han på en personlig Gud som var den kosmiska evolutionens yttersta upphov och dessutom skulle svara för dess avslutning. Men vi kan föreställa oss en hypotes som i hög grad liknar Teilhards utan att för den skull innefatta en personlig Gud. Faktum är att 1800-talsfilosofen Samuel Alexander försvarade ett sådant synsätt.⁷ Enligt Alexander drevs universums kosmiska evolution inte av en personlig Gud utan av en naturlig tendens hos universum att sträva mot allt högre tillstånd, en drivkraft som Alexander kallade *nisus*. Det viktiga för människolivets möjligheter att ha kosmisk betydelse är att universum har ett syfte, att det är inriktat mot något högre tillstånd, och att människor kan medverka till att universum utvecklas mot detta högre tillstånd. Det spelar ingen roll om det kosmiska syftet har tillförts universum utifrån av en övernaturlig gud eller om det uppkommer till följd av naturliga tendenser hos universum självt.

Huruvida våra liv har kosmisk betydelse eller ej tycks alltså vara beroende av huruvida universum har ett syfte eller ej. Men jag är övertygad om att många läsare vid det här laget är på vippen att med hög röst utropa följande fråga (om de inte redan har gjort det): Vem tusan bryr sig om kosmisk betydelse??!! Kan vi inte ha en fullkomligt lycklig och meningsfull tillvaro här på vår lilla jord även om våra liv saknar kosmisk betydelse?

Jag kan hålla med om att Craigs och Benatars upptagenhet med den kosmiska betydelsen är överdriven. Även om vår till-

varo saknar kosmisk betydelse kan den vara uppfylld av mening här och nu, förutsatt att vi har möjlighet att ägna oss åt sådant som objektivt sett är meningsfullt, såsom kreativitet, lärande och att visa vänlighet mot andra. Å andra sidan tycker jag att vissa humanister går för långt i motsatt riktning när de hävdar att kosmisk betydelse är fullständigt irrelevant för vad som är meningsfullt för människan. Vi vill att våra liv ska betyda något, vi vill göra skillnad. Om vi kunde bidra, åtminstone på något litet sätt, till de goda målen för *verkligheten i dess helhet* skulle det göra ungefär så stor skillnad som vi alls kunde hoppas på att åstadkomma, och det skulle därigenom i hög grad ge mening åt våra liv. Ett universum utan kosmiskt syfte skulle inte vara så hemskt som Craig och Benatar vill göra gällande. Men om det visade sig finnas ett kosmiskt syfte, ett syfte som var gott och som vi kunde bidra till med vårt handlande, då skulle det vara liktydigt med en vinst i Verklighetslotteriet.

Jag har goda nyheter som jag vill dela med mig av. Jag anser att det finns överväldigande belegg för att det existerar ett kosmiskt syfte. Huruvida syftet är sådant att det i hög grad kan tillföra mening i våra liv är en annan fråga, och den återkommer vi till i det sista kapitlet. Först ska vi granska argumenten för ett kosmiskt syfte.

Vägval: Du har nu möjlighet att fortsätta till nästa kapitel och börja studera argumenten för att det finns ett kosmiskt syfte. Men om du vill kan du också gå lite mer på djupet med det som har tagits upp här. Jag tror att det finns ett mer subtilt samband mellan ett kosmiskt syfte och det som är meningsfullt för människan, och detta ska vi utforska i det här kapitlets fördjupningsdel.

Fördjupning

Ligger det meningsfulla i betraktarens ögon?

Varför skulle jag tycka att mitt liv är meningsfullt bara om det är invävt i något storslaget kosmiskt drama? Kan vi inte skapa mening åt oss själva, även om vi är ensamma i universum, på en enslig planet utan kosmisk betydelse? Om jag tycker att vissa sysslor är meningsfulla – det kan handla om att hitta botemedel mot cancer eller bara om att lösa korsord – innebär det väl att de sysslorna *är* meningsfulla, åtminstone för mig? Och om jag har förmånen att kunna ägna en hel del tid åt de sysslor som jag tycker är meningsfulla måste det rimligtvis betyda att mitt liv *är* meningsfullt. Är det inte jag själv som bestämmer vad som gör mitt liv meningsfullt?

Den ståndpunkt som jag just har beskrivit kan vi kalla *subjektivism* vad gäller begreppet mening (med reservation för att ordet »subjektivism« används på en förvirrande mängd olika sätt inom filosofin).⁸ Vad som ger mening åt mitt liv avgörs enligt meningssubjektivisten av vad jag tycker är meningsfullt, eller av vad jag sätter värde på. Om någon sätter stort värde på vetenskapliga studier, då är vetenskapliga studier meningsfulla för den personen. Om någon annan sätter frimärkssamlade högre än alla andra mål i livet, då är frimärkssamlandet djupt meningsfullt för den personen. Enligt den uppfattningen finns det inga utifrån givna fakta om vilka sysslor som gör livet meningsfullt och vilka som inte gör det. Det meningsfulla ligger i betraktarens ögon.

Inom västerländsk filosofi är subjektivistiska synsätt ofta inspirerade av David Hume, upplysningstidens store skotske filosof. Hume är en hjältefigur för många humanistiska filosofer, ett slags sekulärt helgon tack vare sitt tilltalande sätt att

kombinera försiktig skepticism med ett muntert sinnelag.⁹ Hume uttalade sig visserligen inte explicit om meningen med livet, men han hade en subjektivistisk inställning till värden i allmänhet.¹⁰ För Hume är varken »gott« och »ont« eller »rätt« och »fel« något som finns i omvärlden. Det »onda« hos exempelvis ett förfärligt mord ligger inte i själva handlingen utan i våra negativa känslor inför mordet. Mord är av ondo eftersom vi tycker att det är av ondo, inte tvärtom. Shakespeare uttryckte det så här:

det finns ingenting ont eller gott i och för sig själv; vårt tycke gör det till endera.

När jag var i femtonårsåldern kom jag fram till att jag var subjektivist vad gällde det moraliska. Jag minns inte precis hur jag resonerade, men jag tyckte att det verkade så självklart sant att »gott« och »ont« ligger i betraktarens ögon. Vad skulle det över huvud taget innebära om »gott« och »ont« var objektiva egenskaper hos omvärlden, på samma sätt som massa och laddning? Jag skilde mig inte från mängden i det avseendet. Det är mycket vanligt att filosofistudenter på grundnivå tycker att den moraliska subjektivismen är »självklart riktig« (de studenterna brukar vara de mest högljudda i gruppen).

Filosofi är för mig inte bara en abstrakt sysselsättning utan något som jag tillämpar i praktiken. Under min etiskt subjektivistiska tonårstid kysste jag min bästa vän Johns flickvän och meddelade honom personligen att detta var okej eftersom »bra« och »dåligt« hänger på vad man känner, och det där kändes inte dåligt. John valde för sin del en kreativ respons. Med hjälp av några vänner kidnappade han mig, band mig och blekte mitt hår så att det blev kritvitt. Även i frånvaro av en objektiv moral finns det sätt att stoppa folk som bär sig taskigt åt.

När jag i tjugofemårsåldern påbörjade mina forskarstudier vid universitetet i Reading hade jag lärt mig att uppträda mer civiliserat, åtminstone ytligt sett. Men jag var fortfarande moralisk subjektivist, övertygad om att de mer empatigrundade moraliska förhållningssätt som jag nu hade skaffat mig alltjämt bara var uttryck för tillfälliga sinnesstämningar, en följd av vad jag råkade känna. Men det som jag tror har hjälpt mig mest i min förkovran som filosof är att jag är omätligt nyfiken på hur människor som är oeniga med mig ser på saker och ting. Ju mer oense de är med mig, desto nyfikenare blir jag. Jag vill ta mig in i i huvudet på dem för att förstå varför de tänker som de gör.

På universitetet i Reading fanns ett par berömda »moraliska objektivister«, sådana som anser att det finns objektiva moraliska fakta, på ungefär samma sätt som det finns objektiva vetenskapliga fakta. För en moralisk subjektivist utgör exempelvis det faktum att slavhandeln var orätt en objektiv del av verkligheten i lika hög grad som det faktum att jorden är rund. Till dessa moraliska objektivister hörde Jonathan Dancy, en av de fåtaliga filosofer som har medverkat i en amerikansk pratshow på bästa sändningstid – orsaken var att hans svärdotter är Claire Danes, stjärnan i *Homeland*, en av mina favoritserier på TV (intervjun med Dancy på *The late late show with Craig Ferguson* är väl värd att se på YouTube). Jag ville så gärna förstå hur i all världen dessa framstående professorer, som hade tänkt och läst så mycket, kunde ha detta bisarra synsätt, så jag utnyttjade varje tillfälle att fråga ut dem, både i och utanför föreläsningssalen. Detta blev några av mitt livs mest minnesvärda samtal. De gjorde mig visserligen inte till moralisk subjektivist, men de övertygade mig om att värdesubjektivism i längden är en ohållbar inställning. Här kommer jag inte att kunna detaljredovisa alla de argument som påverkade mig, men jag kan nämna ett par av de viktigaste skedena i min intellektuella resa.

Det första som ingav tvivel om subjektivismen var insikten att subjektivism vad gäller meningsfullhet får vissa följder som i rätt hög grad strider mot intuitionen. Föreställ dig en hypotetisk person vid namn Susan (denna Susan har huvudrollen i alla mina böcker) som låter sitt liv styras av ett enda övergripande mål: att räkna grässtrån. Susan sätter mycket stort värde på att räkna grässtrån. Hennes grundläggande strävan i livet är att räkna så många grässtrån hon över huvud taget kan. Hon svetts, sliter, fuskar och ljuger, allt i avsikt att räkna så många grässtrån det går innan hon dör. Till saken hör också att Susan inte tycker om att räkna grässtrån. Det ligger ingen motsägelse i detta. Människor kan ägna hela livet åt sysslor som de inte tycker om, förutsatt att de sätter tillräckligt stort värde på dem. Många kreativa personer pinas av den kreativa processen (att skriva en bok kan faktiskt vara ganska plågsamt...). Tack vare sin hängivenhet lyckas Susan räkna ofantligt många grässtrån under sin livstid.

Om det är rätt att ha en subjektivistisk inställning till begreppet mening bör vi hävda att Susan hade ett djupt meningsfullt liv, med tanke på att hon kunde ägna väldigt mycket tid åt en syssla som hon satte stort värde på.¹¹ Jag har svårt att godta detta. Jag kan inte låta bli att tycka att det verkar vara ett fullkomligt meningslöst slöseri med tid att räkna grässtrån. Jämför Susan och det hon gör med en läkare som arbetar för att lindra lidande, eller en forskare som bidrar till fördjupad insikt om universum, eller bara någon som arbetar hårt för att åstadkomma en behaglig tillvaro för sig själv, sin familj och sina vänner. Alla sådana verksamheter framstår som givande, medan ett liv ägnat åt att räkna grässtrån framstår som tragiskt bortkastat.¹²

När jag har diskuterat den här frågan med andra (jag ägnar för mycket tid åt argumenterande på Twitter...) har jag ofta